

فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

صص ۵۳ - ۲۹

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا

دکتر بهاره سازمند* - دانشیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۱۲

چکیده

با پایان یافتن جنگ سرد، منطقه‌گرایی نو به عنوان فرآیندی مهم در عرصه بین‌المللی رو به گسترش بوده است و کشورها تلاش می‌کنند سیاست‌های منطقه‌گرایانه خود را به صورت دوجانبه و در قالب موافقتنامه‌های مشترک و یا چندجانبه و نهادینه شده در قالب تشکیل سازمان‌ها و نهادهای منطقه‌ای و یا به صورت موافقتنامه‌های چندجانبه به منظور تحقق اهداف خود توسعه دهند. بی‌شک، جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بررسی سیاست‌های آن در چند سال اخیر نمایان‌گر توجه ویژه جمهوری اسلامی ایران به گسترش روابط با کشورهای مختلف قاره آسیا در زیرمناطق مختلف از جمله شرق و جنوب شرق آسیا، جنوب آسیا، غرب آسیا و آسیای مرکزی است.

هدف اصلی از انجام این پژوهش، بررسی ابعاد، وجوه، نوع و ویژگی دیپلماسی علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران با کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا در قالب نگاه به شرق است. استدلال اصلی نویسنده این است که سیاست نگاه به شرق و گسترش روابط علمی و فناوری با کشورهای جنوب شرق آسیا از اهمیت راهبردی و استراتژیک در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برخوردار نبوده است.

کلید واژگان: نگاه به شرق، جمهوری اسلامی ایران، جنوب شرق آسیا، مالزی، اندونزی، دیپلماسی علم و فناوری.

۱. مقدمه

در جهان امروز، آموزش بعد چهارم سیاست خارجی است. همکاری آموزشی به منزله نوعی سرمایه‌گذاری برای آینده روابط دیپلماتیک میان ملت‌ها محسوب می‌شود. از آنجا که اغلب نخبگان سیاسی از میان دانشگاهیان برگزیده می‌شوند، گسترش اعطای بورس‌های بین‌المللی و پذیرش دانشجویان خارجی به منزله نوعی معرفی فرهنگ و جامعه خود به رهبران سیاسی و مدیران ارشد آینده کشورهای جهان است. هم‌چنین روابط دانشگاهی می‌تواند موجب استحکام روابط سیاسی و اقتصادی میان دولت‌ها شود. این‌گونه استدلال می‌شود که از نظر اقتصادی، دیپلماسی علم و فناوری می‌تواند اقتصاد ملی کشورها را نجات دهد زیرا نخست، باعث افزایش سرعت توسعه علمی کشورها می‌شود؛ دوم انبوهی از تجارب و پیوندهای اقتصادی به وجود می‌آورد و سوم تجارت، صنعت، علم و درآمد ناخالص ملی به منزله یکی از منابع اقتصادی گسترش می‌یابد. از نظر فرهنگی، مهم‌ترین کارکرد دیپلماسی علم و فناوری، گسترش و صدور ارزش‌ها، اصول و معانی فرهنگ ملی کشورها به عرصه بین‌المللی است. استفاده از مبادلات دانشگاهی برای توسعه فرهنگ ملی از اهمیت و اولویت ویژه برخوردار است (Mohseni Sahi and Mohseni Sahi, 2015:98).

با پیروزی اصول‌گرایان در نهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری، دولت نهم روی کار آمد. با توجه به تأکید محوری اصول‌گرایان بر موضوع عدالت، می‌توان نام این دوره را دوره عدالت‌گرایی محور نامید. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در این دوران در عین برخی تغییرات، بر تعهد به تداوم، استوار بود؛ بنابراین ماهیت و مبنای سیاست خارجی دولت نهم تداوم‌یافته دوره‌های قبل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بود اما در چارچوب این اصول و مبنای فکری، جهت‌گیری و اصول رفتاری آن تفاوت‌هایی با دوره‌های پیش داشت؛ بدین صورت که شاهد تغییر جهت‌گیری سیاست خارجی از چارچوب فکری سیاست خارجی اصلاح‌طلبانه - مداراجویانه، به رهیافت انقلابی - مهاجم بودیم. بر این اساس، دولت نهم سه اصل رفتاری شامل اصول‌گرایی، عدالت‌طلبی و صلح‌گرایی را سرلوحه رفتار خود در عرصه سیاست خارجی قرار داد و متعاقب آن بازتعریف روابط با غرب، سیاست نگاه به شرق،

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۳۱

گفت‌وگوهای انتقادی با آمریکا، گسترش روابط با کشورهای آمریکای لاتین، تعامل با شورای همکاری خلیج فارس، اصلاح و تغییر سازمان‌های بین‌المللی و بازنگری دیپلماسی هسته‌ای را در سیاست خارجی دنبال کرد (Sazmand and Tabrizi, 2012:2).

بنابراین یکی از محورهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دولت نهم به بعد گسترش روابط با کشورهای آسیایی در قالب سیاست نگاه به شرق بوده است. در این مقاله تلاش می‌شود یک بخش از سیاست نگاه به شرق یعنی دیپلماسی علمی و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا به خصوص کشورهای اسلامی ایران منطقه مورد واکاوی و ارزیابی قرار گیرد. بر این اساس نخست به این موضوع پرداخته می‌شود که دیپلماسی علم و فناوری چیست و چه مؤلفه‌ها، ویژگی‌ها و ابعادی دارد؟ دوم اینکه اهداف و نمودهای این نوع دیپلماسی چیست؟ سوم اینکه جایگاه دیپلماسی علم و فناوری در سیاست نگاه به شرق جمهوری اسلامی ایران کجا است و بالاخره اینکه دیپلماسی علم و فناوری ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا یعنی مالزی و اندونزی چگونه ارزیابی می‌شود؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

برای بررسی پیشینه پژوهش منابع زیادی به زبان فارسی موجود نیست. از جمله مهم‌ترین منابع موجود می‌توان به مقاله قدیمی (۲۰۱۷) با عنوان «کارکرد دیپلماسی علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا» اشاره کرد. نویسنده در این پژوهش به این نتیجه می‌رسد که هر دو کشور دیپلماسی علم و فناوری را به عنوان یکی از ابزارهای قدرت نرم مورد توجه قرار داده‌اند اما متقاعد ساختن مخاطب از طریق جذابیت، یکی از تفاوت‌های بارز میان کارکرد دیپلماسی علم و فناوری در ایران و آمریکا است. هم‌چنین یافته مقاله هدی‌سادات و فریاسادات محسنی سهی (۲۰۱۵) با عنوان «تأثیر دیپلماسی علم و فناوری بر افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران» نشان می‌دهد که دیپلماسی علم و فناوری به عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی موجب الهام‌بخشی، اعتبار و نفوذ شده و در نتیجه زمینه‌ساز افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران می‌شود. صنیع‌اجلال (۲۰۱۷) هم در مقاله خود با عنوان «دیپلماسی

۳۲ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

علم و فناوری: راهبردی نو در توسعه کشورهای اسلامی» به راهکارهای مختلف حوزه دیپلماسی علم و فناوری برای توسعه بیشتر کشورهای اسلامی اشاره کرده است و بر این نظر است که پیشبرد دیپلماسی علم و فناوری در کشورهای اسلامی مستلزم توجه به ماهیت پیچیده و در هم تنیده ارتباطات کنشگران در سطوح ملی و بین‌المللی است. داوودی (۲۰۱۴) در مقاله «دیپلماسی علم و فناوری ایران در افغانستان: فرصت‌ها و چالش‌ها» ضمن پرداختن به ابزارهای اجرای دیپلماسی علم و فناوری ایران در افغانستان، به راهکارهایی در زمینه تقویت دیپلماسی علم و فناوری ایران در افغانستان هم پرداخته است. مقاله باقری و پهلوان شریف (۲۰۱۵) با عنوان «تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای وضعیت علمی ایران و مالزی به منظور شکل‌گیری همکاری علمی دوجانبه در حوزه مدیریت اسلامی؛ در جستجوی همگرایی اسلامی» این یافته را ارائه می‌کند که پتانسیل لازم و قوت‌های متقابل برای همکاری بین دو کشور در حوزه‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است. حریری و ریاحی (۲۰۱۵) هم در مقاله خود با عنوان «همکاری‌های علمی ایران و کشورهای در حال توسعه و راهکارهایی برای ارتقا آن» همکاری‌های علمی ایران و کشورهای در حال توسعه اسلامی را در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که از میان هشت کشور، مالزی در همکاری‌های علمی با جمهوری اسلامی ایران رتبه نخست را داشته است.

بنابراین بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در هیچ‌کدام از منابع مورد بررسی به دیپلماسی علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا در قالب سیاست نگاه به شرق پرداخته نشده است.

۲. مفهوم‌شناسی دیپلماسی علم و فناوری

امروزه دیپلماسی نوین انواع مختلفی به خود گرفته است که از جمله آنها می‌توان به دیپلماسی عمومی، دیپلماسی فرهنگی، دیپلماسی اقتصادی و دیپلماسی علم و فناوری اشاره کرد. قدمت دیپلماسی علم و فناوری به دوران پس از جنگ جهانی دوم (جنگ سرد) بازمی‌گردد. هرچند پیش از مطرح شدن عبارت دیپلماسی علم و فناوری نیز از علم برای رفع تنش‌های سیاسی استفاده می‌شد. این نوع دیپلماسی به بهره‌گیری از همکاری‌های علمی برای مشارکت گسترده

بین‌المللی و دیپلماتیک اطلاق می‌شود. نکته قابل توجه در این نوع دیپلماسی، ترویج همکاری علمی میان کشورها بر پایه منافع مشترک، حتی در زمان بی‌ثباتی شبکه‌های دیپلماتیک بین ملت‌ها است (Taslimi et al, 2018:218).

می‌توان گفت که دیپلماسی علم و فناوری بیانی دیگر از دیپلماسی عمومی است. در روابط دیپلماتیک ضمانت اجرا وجود ندارد و از این رو برای پایدار ماندن روابط باید از اهرم‌های متنوعی استفاده کرد. حوزه‌هایی از فناوری مانند هسته‌ای، هوافضا، و فناوری‌های نظامی در این قسمت قرار می‌گیرند. در تقسیم‌بندی کلی می‌توان چهار نوع از پدیده‌هایی را که حاصل خدمت‌رسانی علم و فناوری در دیپلماسی است شناسایی کرد: اهرم تشویقی، اهرم تنبیهی، بهبود روابط، ایجاد وابستگی (Niknami, 2019:569).

دیپلماسی علم و فناوری مفهومی چندبعدی در نظر گرفته می‌شود که می‌توان هر سه بعد سیاست، اقتصاد و علم را در آن مشاهده کرد. می‌توان گفت دیپلماسی علم و فناوری طیف گسترده‌ای از تبادلهای رسمی یا غیررسمی در حوزه‌های فنی، پژوهش‌محور، دانشگاهی و فناورانه را دربرمی‌گیرد (Taheri and Esmaeili, 2019:366). به عبارت دیگر، دیپلماسی علم و فناوری به معنی «استفاده از همکاری‌های علمی، تعاملات و ارتباطات به مثابه ابزاری در جهت ایجاد روابط بین‌المللی سازنده و شامل اقداماتی از قبیل تبادلات دانشگاهی میان کشورها و پروژه‌های تحقیقاتی مشترک است (Edwards, 2010:667). در واقع به لحاظ تاریخی، رابطه میان علم و سیاست خارجی و دیپلماسی همیشه وجود داشته است. در قرن بیست و یکم هم دیپلماسی علمی به رویکردی در رفتار سیاست خارجی کشورها تبدیل شده و دو دلیل برای این اراده مهم قابل ذکر است:

سطح دوجانبه: رقابت از راه قدرت نرم در دوران بعد از جنگ سرد؛
سطح چندجانبه: افزایش نگرانی‌ها در مورد مسائل جهانی محیط زیست، بهداشت و امنیت (Niknami, 2019:567).

بنابراین می‌توان گفت دیپلماسی علم و فناوری از عناصر دیپلماسی عمومی است. دیپلماسی علمی و فناوری، اصطلاحی است که هر دو وجه نقش علم در همکاری‌های بین‌المللی را دربر

می‌گیرد، یعنی همکاری‌های علمی برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی و استفاده از دیپلماسی برای به دست آوردن نتایج علمی. این امر نشان می‌دهد که دیپلماسی علمی یک جزء حیاتی در گستره دیپلماسی عمومی است و بیانی از قدرت نرم است. در تعریف دیپلماسی علم و فناوری باید گفت به تعاملات علم و فناوری میان یک کشور با دیگر بازیگران بین‌المللی که در خدمت پیشبرد سیاست خارجی آن کشور قرار گیرد یا روابط سیاسی میان یک کشور و دیگر بازیگران بین‌المللی که زمینه‌ساز تعاملات علم و فناوری شود، دیپلماسی علم و فناوری می‌گویند (Mohseni Sahi, 2015:100).

در مجموع می‌توان گفت دیپلماسی علم و فناوری مفهوم جدیدی در عرصه روابط بین‌الملل است که موضوع اصلی آن استفاده از ظرفیت‌های علم و فناوری برای تحقق اهداف سیاست خارجی است. دیپلماسی علم و فناوری دارای سه بعد است که یکی از آنها استفاده از علم و فناوری به عنوان ابزار دیپلماسی است. به عبارتی علم و فناوری به عنوان وسیله‌ای در اختیار دستگاه دیپلماسی خواهد بود تا از طریق آن به اهداف سیاست خارجی خود برسد. بعد دیگر دیپلماسی برای علم و فناوری است، یعنی از ظرفیت‌های دیپلماتیک در جهت رشد و توسعه علم و فناوری کشور استفاده می‌شود. این کار از طریق کمک به بازاریابی، تأمین نیازمندی‌های علمی و فناوری و حمایت دیپلماتیک در سازمان‌ها و معاهدات بین‌المللی انجام می‌شود. بعد سوم این دیپلماسی در راستای قدرت نرم است. به این معنا که از منابع علم و فناوری در جهت تأثیرگذاری و ایجاد مطلوبیت برای مردم کشورهای دیگر استفاده شود. پس دیپلماسی علم و فناوری یک پدیده دو سویه است. یعنی هم دیپلماسی می‌تواند به علم و فناوری کمک کند و هم علم و فناوری به دیپلماسی خدمت کند (Aghamohammadi, 2015).
طبق تعریف انجمن سلطنتی بریتانیا سه وجه را می‌توان برای دیپلماسی علم و فناوری در نظر گرفت:

• دیپلماسی برای علم^۱

1. Diplomacy for Science

• علم در دیپلماسی^۱

• علم برای دیپلماسی^۲

در دیپلماسی برای علم از ظرفیت‌های دیپلماتیک در جهت رشد و توسعه علمی کشورها استفاده می‌شود. در وجه دوم که علم در دیپلماسی نام دارد از علم و فناوری به عنوان ابزار دیپلماسی استفاده می‌شود به عبارت دیگر علم و فناوری وسیله‌ای خواهد بود که دستگاه دیپلماسی به منظور تحقق اهداف خود از آن بهره می‌گیرد. در وجه سوم که علم برای دیپلماسی است بر استفاده از دستاوردهای علمی و فناورانه برای بهبود دیپلماسی تأکید می‌شود (The Royal Society, 2010).

بر این اساس دیپلماسی علم و فناوری را می‌توان مجموعه‌ای نظام‌مند و ساختاریافته از سیاست‌های کلان، راهبردها، برنامه‌ها و روش‌های اجرایی دانست که کنشگران حوزه‌های سیاست خارجی و علم و فناوری را درون شبکه‌ای از تعاملات هم‌افزا به هم مرتبط می‌سازند، هم‌زمان خط‌مشی و امکان‌به‌کارگیری یافته‌ها و دستاوردهای علمی و فناورانه را برای پیشبرد اهداف دیپلماتیک کشورها فراهم کرده و سازوکارها دستگاه دیپلماتیک را در راستای توسعه علم و فناوری به کار می‌گیرند (Sani Ejlal, 2017: 196).

۳. اهمیت و شاخص‌های دیپلماسی علم و فناوری

در عرصه سیاست خارجی و روابط دیپلماتیک، میزان توفیق و اثرگذاری یک بازیگر بر دیگر بازیگران به اهرم‌هایی که مورد استفاده قرار می‌گیرد بستگی دارد و همین اهرم‌ها هستند که تضمین‌کننده روابط بازیگران با یکدیگر قلمداد می‌شوند. نوع اهرم‌هایی که کشورها در قبال یکدیگر به کار می‌برند متفاوت است و از یک زمان و مکان به زمان و مکان دیگر فرق می‌کند. تا قبل از جنگ جهانی دوم، نظامی‌گری حرف اول را در روابط بین‌الملل می‌زد. پس از شکل‌گیری جنگ سرد تبلیغات نقش برجسته‌تری پیدا کرد. پس از آن اقتصاد به وجه غالب تبدیل شد و امروزه هم علم و فناوری از اهمیت ویژه‌ای در عرصه بین‌المللی برخوردار شده

1. Science in Diplomacy

2. Science for Diplomacy

۳۶ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

است. با گذر از دهه ۱۹۷۰ و با توجه به تحولاتی که در فناوری و ارتباطات پدیدار شد، روند جدیدی به نام جهانی شدن آغاز شد که از ویژگی‌های آن افزایش ارتباطات میان مردم و کمرنگ شدن مرزهای سیاسی و افول حاکمیت‌های ملی بوده است. در این دوره مفاهیمی مانند دیپلماسی عمومی، قدرت نرم، دیپلماسی رسانه‌ای، دیپلماسی اقتصادی و دیپلماسی علمی و فناوری رواج یافت (Davoodi, 2014: 106).

در همین راستا در دنیای امروز کشورهای صاحب فناوری سعی می‌کنند از دستاوردهای علمی و فناورانه خود برای تحقق اهداف سیاست خارجی خود استفاده کنند. به عنوان مثال ایالات متحده از دیپلماسی علم و فناوری به عنوان ابزاری برای ایجاد وابستگی، بهبود روابط با دیگر کشورها و همسو کردن کشورها با اهداف خود و ژاپن برای افزایش قدرت نرم خود در حوزه روابط بین‌الملل استفاده می‌کنند (Sani Ejlal, 2017: 195).

بنابراین روند جهانی شدن و هم‌چنین شکل‌گیری نظام تک‌چندقطبی قدرت در عرصه بین‌الملل سبب شده که ساختار قدرت شکل نوینی به خود بگیرد و مؤلفه‌های جدیدی به عنوان ابزارهای قدرت به صحنه بیایند. امروزه دیگر ذخایر معدنی به عنوان مؤلفه ثروت و تعداد زیاد نظامیان به عنوان مؤلفه قدرت محسوب نمی‌شوند. انقلاب فناوری باعث شده که نوآوری، خلاقیت، علم و فعالیت‌های مغزافزایی به عنوان بزرگ‌ترین و پرقدرت‌ترین سلاح، مد نظر سیاستمداران دنیا قرار گیرد. بنابراین علم و فناوری می‌توانند ابزارهای جایگزین مطلوبی برای تعامل و ایجاد ارتباطات بین‌المللی محسوب شوند. از این رو نوآوری، علم و دستاوردهای فناورانه می‌توانند سهم بالقوه‌ای در سیاست خارجی کشورهای مختلف برای حضور در عرصه‌های فراملی داشته باشند (Davoodi, 2014: 106-107).

در مجموع و در یک نگاه کلی می‌توان اهداف دیپلماسی علم و فناوری به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

- ارتقای جایگاه و پرستیژ کشورها در نظام بین‌الملل؛
- افزایش نفوذ و نمایش آن در صحنه بین‌الملل؛
- دستیابی به جایگاه مناسب علمی و فناوری در عرصه بین‌الملل (Ghadimi, 2017: 144)؛

- بسترسازی محیط مناسب برای ایفای نقش مؤثرتر وزارت امور خارجه در توسعه علم و فناوری در نظام ملی نوآوری؛
 - استفاده از دستاوردهای علم و فناوری به خصوص دانش فنی و محصولات دانش بنیان به عنوان یک ابزار برای توسعه حوزه دیپلماسی کشور؛
 - ارائه تصویری مطلوب از توانمندی‌ها و اقتدار ملی و کسب وجهه و حیثیت بین‌المللی به عنوان کشوری توسعه یافته جهت پیشبرد اهداف دیپلماسی کشور؛
 - قرار گرفتن در مسیر تحولات فناوری دنیا و بسترسازی برای انتقال فناوری با کمک دستگاه دیپلماسی رسمی؛
 - ایجاد و بهبود روابط با کشورهای گوناگون به دلیل حساسیت اندک مقوله علم و فناوری در عرصه بین‌المللی و اثرگذار بودن در تمامی کشورها؛
 - ایجاد ارزش افزوده و کسب سود از طریق توسعه فعالیت‌های علمی و فناوری در اثر تعاملات علمی و فناوری با کشورهای مختلف (Davoodi, 2014: 108).
- پس از بررسی اهداف، نوبت به بررسی شاخص‌های دیپلماسی علمی و فناوری می‌رسد. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان مهم‌ترین شاخص‌های دیپلماسی علمی و فناوری را به شرح زیر ارائه کرد:
- انعقاد و اجرای قراردادهای تفاهم‌نامه‌های علمی و آموزشی؛
 - عضویت و مشارکت فعال در سازمان‌ها و انجمن‌های علمی بین‌المللی؛
 - اعزام دانشجویان به خارج از کشور؛
 - جذب دانشجویان خارجی؛
 - اعزام اعضای هیئت علمی برای تدریس در دانشگاه‌های خارج از کشور؛
 - اعزام سفیران فرهنگی،
 - اعزام رایزن‌های علمی؛
 - برگزاری کرسی‌های ایران‌شناسی و حمایت از کرسی‌های زبان فارسی؛
 - کتب مشترک دانشگاهی؛

• برگزاری همایش‌های بین‌المللی مشترک؛

• پروژه‌های مشترک پژوهشی (Mohseni Sahi, 2015).

۴. جایگاه علم و فناوری در کشورهای اسلامی و ایران

بررسی وضعیت و جایگاه کشورهای اسلامی در سنجش‌های معتبر بین‌المللی حاکی از رشد جایگاه برخی از کشورها است. ایران، ترکیه و عربستان سعودی رشد پرشتابی را به ویژه در زمینه تولید علم تجربه می‌کنند. به گفته معاون علمی و فناوری ریاست جمهوری، جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۵، به لحاظ ارائه مقالات علمی در سطح جهانی رتبه نخست را به خود اختصاص داد و در بسیاری از فناوری‌های نوین هم‌چون نانو، بیوتکنولوژی، هوا و فضا و پزشکی با فاصله معنادار از کشورهای اسلامی قرار دارد. هم‌چنین بنا بر اعلام روابط عمومی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، میزان رشد تولید علم دنیا در این ۱۶ سال (از ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶) برابر با ۷۷ درصد بوده در حالی که این میزان برای کشورهای اسلامی برابر با ۶۶۶ درصد بوده است و این به معنای آن است که میزان رشد علم در کشورهای اسلامی بیش از ۸ برابر دنیا است. هم‌چنین سهم تولید علم کشورهای اسلامی در سال ۲۰۰۰ برابر ۱/۸ درصد بود که در سال ۲۰۱۶ به ۷/۹ درصد رسید و در حقیقت سهم کشورهای اسلامی در طول این مدت به بیش از ۴ برابر افزایش یافته است. همان‌طور که بررسی شاخص‌های توسعه علمی و فناورانه نشان می‌دهد کمیت تولید علم تنها یکی از شاخص‌های رشد و توسعه علمی هر کشور بوده و رشد کمیت تولید علم از شروط لازم برای توسعه علمی است اما شرط کافی نیست. توسعه علمی توجه و تأکید به سایر شاخص‌ها از جمله کیفیت تولیدات علمی و استنادات، مشارکت و دیپلماسی علمی، اثرگذاری فناورانه علم، و اثرگذاری اقتصادی علم از اهمیت بسیاری برخوردار است. بنابراین تأکید صرف بر کمیت تولید علم باعث توسعه علمی نخواهد شد (Sani Ejlal, 2017: 208-209).

بر همین اساس دیپلماسی علم و فناوری یکی از عوامل توسعه علمی و فناورانه کشورها است. در حوزه همکاری کشورهای اسلامی به ابتکار نورسلطان نظربایف، رییس جمهور قزاقستان، در جریان نشست سازمان همکاری اسلامی در «استانبول» ترکیه ایده برگزاری اجلاس در حوزه

علم و فناوری ارائه شد. بر این اساس، نخستین اجلاس همکاری اسلامی در حوزه علم و فناوری با حضور سران تعدادی از کشورهای جهان شهریورماه ۱۳۹۶ با هدف تعیین اولویت‌ها، اهداف و وظایف در عرصه توسعه علم، فناوری و نوآوری در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در آستانه قزاقستان برگزار شد. در این اجلاس برنامه ۱۰ ساله علوم و فناوری جهان اسلام (۲۰۲۶-۲۰۱۶) تصویب شد. در این سند مباحثی هم‌چون تبادل دانشجو، ارتقای رتبه دانشگاه‌ها، توسعه علوم جدید و اجرای مگاپروژه‌هایی که اجرای آن از توان مالی و نیروی انسانی یک کشور خارج است گنجانده شده است (Sani Ejlal, 2017: 209).

در ایران نیز برای نخستین بار در سال ۱۳۸۶، واژه دیپلماسی دانشگاهی معادل دیپلماسی علمی در دانشگاه تهران به کار برده شد. در خرداد ماه ۱۳۹۰ دانشگاه صنعتی امیرکبیر همایش ملی «نقش مدیریت و توسعه علم و فناوری در استقلال صنعتی کشور» را برگزار کرد. یکی از نشست‌های تخصصی این کنفرانس «دیپلماسی فناوری در شرایط تحریم» بود. دفتر همکاری‌های علمی و فناوری ریاست جمهوری کارگاه چند روزه‌ای در زمینه دیپلماسی علمی و فناوری با کشورهای در حال توسعه و عضو جنبش عدم تعهد در سال ۱۳۹۲ برگزار کرد. یکی از دستاوردهای مهم این گردهمایی، امضای تفاهم‌نامه‌ای میان وزارت امور خارجه و معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری بود که طی آن مقرر شد دیپلمات‌هایی که دوره ارتقای «رایزن اولی» را می‌گذرانند یک دوره آموزش دیپلماسی فناوری را در پارک فناوری پردیس بگذرانند. بیانیه‌ای موسوم به بیانیه تهران ۲۰۱۲، در پایان این گردهمایی صادر شد که نخستین سند در حوزه علم و فناوری در کشورهای در حال توسعه به حساب می‌آید و مقدمه‌ای برای توسعه دیپلماسی علمی و فناوری بین این کشورها است (Ghadimi, 2017: 144).

۵. مروری بر سیاست نگاه به شرق جمهوری اسلامی ایران

در جمهوری اسلامی ایران سه دیدگاه راجع به نگاه به شرق وجود دارد. دیدگاه اول حوزه شرق را حوزه جغرافیایی ایدئولوژیک و تاحدودی مقابل مجموعه غرب تعریف می‌کند. در این دیدگاه سیاست خارجی ایران درخصوص کشورهای آمریکای لاتین نیز در دایره شرق می‌گنجد که دیدگاهی ارزش‌محور و ایدئولوژی‌خواه در مقابل با نظم و هنجارهای کنونی غربی

نظام بین‌الملل، اروپا و آمریکا است. دیدگاه دوم، دیدگاهی کاملاً ایدئولوژیک‌گرا به معنای شرق در برابر غرب است که یادآور دوران دوقطبی نبرد شرق و غرب بوده که این بار از زاویه نگاه اسلام‌گرای جمهوری اسلامی ایران مطرح و تقسیم‌بندی شده است و کشورهای جهان اسلام را نیز شامل می‌شود. در مقابل دیدگاه سومی وجود دارد که شرق را به معنای حوزه تمدنی شرق با زاویه دید منطقه‌ای و همسایگی نگاه می‌کند که دیدگاهی عمل‌گرایانه بوده و مؤلفه‌های همگرایی حتی در قالب اتحاد و ائتلاف را داراست و با تعریف مشخص هویتی، مکانی و جغرافیایی از شرق می‌تواند منافع جمهوری اسلامی ایران را تأمین کند (Adami, 2010:89). آنچه که در این مقاله مد نظر است برداشت سوم از مفهوم نگاه به شرق با رویکردی عمل‌گرایانه است.

در دوران بعد از انقلاب اسلامی سیاست نگاه به شرق معلول دو عامل کلی بوده است: اولین عامل به تمایل نداشتن ایران برای پذیرش نظم موجود بین‌المللی باز می‌گردد. بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و تحکیم جایگاه آمریکا به عنوان پیروز ظاهری جنگ سرد و تلاش آن برای شکل دادن به نظامی جدید، سیاست خارجی ایران به تبع اصول و ارزش‌های خود نمی‌توانست نظم و سازوکارهای بین‌المللی نوین را بپذیرد. در نتیجه به چالش کشیدن این وضعیت جدید که در گروهی ائتلافی قدرتمند بود، ایران را ناگزیر می‌ساخت تا در مسیر همکاری و تعامل با کشورهای حرکت کند که هرچند در گذشته در بلوک شرق قرار داشتند؛ اما در موقعیت کنونی از نظم بین‌المللی مبتنی بر یک‌جانبه‌گرایی آمریکا ناراضی بودند. از این نظر، آرمان شکل‌گیری ترتیبات بین‌المللی با همکاری تمامی کشورها و نهادها سبب توجه هر چه بیشتر ایران به شرق می‌شد (Hunter, 2010:117).

هم‌چنین شرایط منطقه‌ای نیز به نوعی محرک توجه ایران به شرق بود. انزوای هویتی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه و تحرک زیاد قدرت‌های بزرگ در منطقه آسیای مرکزی زمینه‌های همکاری فراگیر ایران را با کشورهای این منطقه از میان می‌برد. از این جهت، همگرایی آسیایی می‌توانست به عنوان یک حوزه هویتی فراگیر با حضور شرکای قوی‌تر پوششی برای بازیابی هویتی و رفع انزوای ناخواسته در محیط پیرامونی برای ایران باشد این دو عامل کلی نشان می‌

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۴۱

داد که سیاست نگاه به شرق با توجه به ماهیت نظام سیاسی حاکم بر ایران یک توجیه منطقی و ضمنی داشت.

از لحاظ تاریخی اگر در فاصله وقوع انقلاب اسلامی تا زمان دولت اصلاحات سیاست نگاه به شرق فقط رویکردی در زیر سایر راهبردهای کلان سیاست خارجی ایران مورد نظر بود، از سال ۱۳۸۴ با روی کار آمدن احمدی نژاد در ایران به عنوان رئیس جمهور، در نتیجه چندین عامل از شکل کلی نهفته در سیاست خارجی ایران به رویکردی راهبردی تبدیل شد که در چارچوب آن بر گسترش روابط با کشورهای همچون چین، روسیه و هند تأکید می شد. اولین عامل مؤثر در این تغییر به سیر تحولات سیاست خارجی ایران در سال های پیش از ۱۳۸۴ باز می گردد. در دید مقامات دولت جدید سیاست نگاه به غرب یا تنش زدایی در دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی به ویژه در بحث مذاکرات هسته‌ای با پاسخ مناسبی همراه نشد. در حالی که دولت اصلاحات در مذاکرات هسته‌ای با تعلیق غنی سازی اورانیوم و تأکید مداوم بر گفت و گو به دنبال اعتماد سازی با غرب و دریافت پاسخ مناسب از سوی آن‌ها بود؛ اما رویکرد بی تفاوتی و دفع وقت غرب سبب شد تا با تغییر مقامات در ایران بی اعتمادی به پیشنهادها و رویکردهای غرب در مذاکرات هسته‌ای به وجه اصلی تبدیل شود. از این نظر، چالش‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، سیاست خارجی ایران را در پرتو برنامه هسته‌ای به سمت نگاهی متمایز از پیش تشویق کرد. در کنار آن، برخلاف خاتمی که به همکاری جویی و اعتماد سازی به عنوان عاملی برای تغییر رفتار غرب می‌نگریست، در دید تصمیم‌گیران دولت احمدی نژاد تهدید آمریکا و غرب یک تهدید وجودی و استراتژیک بود که با تغییر رفتار ایران انتظار تغییر رفتار غرب و شکل‌گیری مناسبات عادلانه امری بیهوده دانسته می‌شد. نتیجه این تفاوت رویکرد و پاسخ‌های دریافتی از طرف غرب زمینه‌های ذهنی تقویت نگاه به شرق در حوزه روابط خارجی ایران را فراهم آورد (Arghavani, 2015:24).

بنابراین منطقه‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قالب سیاست نگاه به شرق به عنوان رویکردی نه چندان جدید در سیاست خارجی ایران از سال ۱۳۸۴ و بعد از روی کار آمدن دولت نهم وزن بیشتری به خود گرفت. هر چند این رویکرد پیش‌تر نیز مدنظر

دولت‌های پیشین بود اما شرایط خاص حاکم بر موقعیت ایران در مقطع فعلی و جدال‌های موجود در حوزه‌های موضوعی به‌ویژه با غرب اثرات این سیاست را بیش از پیش نمایان ساخته است. سیاست مزبور بیش از آنکه واجد یک چارچوب نظری و مبانی مشخصی در حوزه عمل باشد عمدتاً سمت و سوی انعکاسی و واکنشی داشته است؛ به‌طوری‌که وقتی مذاکرات ایران با غرب در خصوص برنامه هسته‌ای به نتایج مطلوب نرسید، گرایش قابل ملاحظه‌ای در دولت احمدی نژاد برای بازنگری در رویکردهای سیاست خارجی، توجه به منطقه‌گرایی در سیاست خارجی و برقراری ارتباط نزدیک‌تر با کشورهای شرقی تحت عنوان «نگاه به شرق» ملاحظه شد (Ahadi and Saghafi Ameri, 2008:11). در دولت یازدهم هم به رغم اینکه بر تعامل سازنده با جهان، منافع مشترک، احترام به سایر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی، خنثی‌سازی تهدیدات، بهبود چهره ایران، اعتمادسازی و در نهایت خدمت در راستای تحقق اهداف چشم‌انداز ایران که همان رشد و پیشرفت کشور است تأکید شد (Rezaei and Torabi, 2013:145)، اما در عمل بیشترین تأکید بر بهبود چهره ایران، اعتمادسازی و مذاکره با آمریکا و بهبود روابط با کشورهای اروپایی در چارچوب برجام گذاشته شد و توازن در برقراری مناسبات با کشورهای مختلف غرب و شرق رعایت نشد. اگر مروری به سیاست خارجی ایران در شرایط پس‌ابرجام نیز داشته باشیم می‌توانیم به همین جمع‌بندی برسیم که پس از خروج آمریکا از برجام مجدداً گسترش روابط با کشورهای آسیایی در دستور کار دستگاه دیپلماسی قرار گرفته و بیشتر مورد توجه بوده است.

۶. دیپلماسی علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق

آسیا

اگر بخواهیم دیپلماسی علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا یعنی کشورهای اندونزی، مالزی و برونئی را بررسی کنیم باید از طریق داده‌های مستند این بررسی صورت بگیرد. متأسفانه در فرآیند انجام پژوهش داده‌ای در مورد کشور برونئی وجود نداشت و بنابراین در فرآیند انجام پژوهش، این کشور از فهرست کشورهای مورد بررسی حذف شد. داده‌هایی هم به صورت پراکنده درباره همکاری‌های علمی

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۴۳

و فناوری ایران و کشورهای مالزی و اندونزی به دست آمد که بر اساس آن داده مطالب این مبحث تنظیم شده است.

بر اساس داده‌های موجود در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ (۱۳۹۱-۱۳۷۹) میزان همکاری‌های ایران و مالزی در تولید مدارک علمی ۲۴۰۶ مورد بوده و در بین کشورهای در حال توسعه اسلامی، مالزی رتبه نخست را داشته است، اما همکاری‌های ایران و اندونزی در تولید مدارک علمی ۳۳ مورد بوده که ۲۷ مورد آن مربوط به دولت‌های نهم و دهم است. اندونزی در این فهرست در رتبه هفتم قرار دارد و هفتمین شریک جمهوری اسلامی ایران در فهرست کشورهای در حال توسعه اسلامی و هفتاد و هفتمین شریک علمی ایران در فهرست جهانی محسوب می‌شود. هم‌چنین در همین مقطع پژوهشگران دانشگاه‌های کشور مالزی بیشترین میزان همکاری را با پژوهشگران ایرانی داشته‌اند که این میزان برای دانشگاه پوترا، دانشگاه مالایا و دانشگاه فناوری مالزی به ترتیب ۹۳۸، ۴۷۱ و ۳۲۱ مورد بوده است (Hariri and Riahi, 2014:78-81). بررسی‌ها نشان می‌دهد یکی از دستاوردهای مهم برجام افزایش گفت‌وگو و همکاری با کشورهای مختلف جهان در چارچوب سیاست‌های توسعه اقتصادی، علمی و فرهنگی بود که این امر به ویژه در حوزه‌های علمی و پژوهشی در کشورهای جنوب شرق آسیا از روند رو به رشدی برخوردار شد. به گزارش اداره کل روابط عمومی وزارت علوم به نقل از ایرنا، برجام به عنوان یک توافق جهانی سبب شد تا فضا برای گفت‌وگوها و حرکت برای همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در مسیر هموارتری پیش رود. بررسی فعالیت‌های علمی، تحقیقاتی و دانشگاهی در جنوب شرق آسیا حاکی از گسترش همکاری‌های علمی، آموزشی و پژوهشی ایران در این بخش بوده است.

۱-۶. امضای تفاهم نامه‌ها و قراردادهای همکاری علمی - دانشگاهی میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا

بر اساس اطلاعات ارائه شده توسط رایزنی علمی ایران در جنوب شرق آسیا، طی سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶، ۴۲ تفاهم‌نامه و قرارداد همکاری علمی و پژوهشی میان دانشگاه‌های ایران با کشورهای این منطقه به خصوص کشورهای مالزی و اندونزی امضا شده است. این

تفاهم‌نامه‌های همکاری، تضمین‌کننده بستر رسمی و حقوقی برای آغاز دوره جدیدی از همکاری‌های علمی، پژوهشی و تحقیقاتی در سال‌های آتی در حوزه‌های مختلف را فراهم کرده است، به ویژه اینکه در تمامی این تفاهم‌نامه‌ها، هدف عمده، اجرایی کردن پروژه‌های مشترک علمی و در وهله دوم تبادل استاد، محقق و دانشجو، تعریف شده است. این تفاهم‌نامه‌ها که برای یک بازه زمانی پنج ساله تعریف شده اند، طیف وسیعی از دانشگاه‌ها و مراکز علمی - تحقیقاتی ایران را تحت پوشش قرار می‌دهد. دانشگاه‌های تهران، الزهرا(س)، صنعتی شریف، مازندران، صنعتی امیرکبیر، علوم پزشکی تهران، علامه طباطبایی، پیام نور، خواجه نصیرالدین طوسی، شیراز، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کرمان و دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه‌های طرف این تفاهم‌نامه‌های علمی هستند. پارک علم و فناوری یزد، انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام و پایگاه استنادی علوم جهان اسلام نیز از دیگر مراکز علمی - پژوهشی طرف تفاهم‌نامه با دانشگاه‌های جنوب شرق آسیا محسوب می‌شوند (<https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>). به عنوان مثال در این میان دانشگاه تهران با ۵ دانشگاه اندونزی از جمله دانشگاه اندونزی، دانشگاه سوماترا اوتارا، دانشگاه دیپونگورو، دانشگاه باندونگ و ۷ دانشگاه از کشور مالزی یعنی دانشگاه مالزی، دانشگاه تون عبدالرزاق، دانشگاه پوترا، دانشگاه تکنولوژی مالزی، دانشگاه کبانگسان مالزی، دانشگاه پرتانیان مالزی، دانشگاه مالایا تفاهم‌نامه همکاری امضاء کرده است (<https://international.ut.ac.ir/fa/grid>).

۲-۶. دوسویه شدن روند بازدیدهای علمی و دانشگاهی به سوی ایران

شاخص دیگر، تغییر جهت در راستای دو سویه شدن همکاری‌ها و بازدیدهای علمی و تقاضا از سوی کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا به سمت ایران بوده است. در همین راستا فقط در سال ۹۶ حداقل ۱۵ هیات علمی و دانشگاهی از دانشگاه‌های منطقه جنوب شرق آسیا از مراکز علمی، دانشگاهی و پارک‌های علم و فناوری ایران بازدید کرده‌اند که سفرهای وزیر علوم اندونزی به ایران به همراه روسای دانشگاه برتر این کشور، روسای دانشگاه‌های پوترا (UPM)، و یو.اس.ام (USM) مالزی، رئیس مؤسسه بین‌المللی مطالعات پیشرفته اسلامی مالزی (IAIS) و

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۴۵

شماری دیگری از مسئولان دانشگاه‌های منطقه از جمله این بازدیدهای دانشگاهی در کشور هستند (<https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>).

۳-۶. راه‌اندازی کرسی و رشته زبان فارسی در دانشگاه پوترا مالزی

راه‌اندازی کرسی و پس از آن رشته زبان فارسی در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکترا در دانشگاه پوترا مالزی یکی از مهم‌ترین اقدامات در حوزه دیپلماسی علمی و فناوری ایران در منطقه جنوب شرق آسیا محسوب می‌شود. در سال ۲۰۱۶ به همت رایزنی علمی ایران در شرق آسیا، کرسی زبان فارسی با اعزام یک استاد زبان از ایران و استقرار وی در دانشگاه پوترا مالزی راه‌اندازی شد. این اقدام سبب شد که زبان فارسی در کنار سایر زبان‌های رایج در دانشگاه‌های مالزی تدریس شود. اکنون به طور متوسط در هریک از دانشگاه‌های بزرگ و دولتی مالزی بیش از ۱۰ زبان خارجی تدریس می‌شود و این اقدام می‌تواند زبان فارسی را به عنوان زبان علم و فرهنگ غنی تمدن ایرانی در منطقه گسترش دهد.

در بهمن ۱۳۹۶ نیز هیات امنای دانشگاه پوترا مالزی با پیشنهاد راه‌اندازی دوره‌های فوق لیسانس و دکتری زبان فارسی به عنوان دو رشته علمی و دانشگاهی موافقت کرد و براساس برنامه‌ریزی صورت گرفته، تدریس این رشته در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکترا از شهریور ۱۳۹۷ (۲۰۱۸) در دانشگاه پوترا مالزی آغاز شده است. دانشگاه پوترا مالزی در واقع نخستین دانشگاه در این منطقه است که در مقطع فوق لیسانس و دکتری زبان و ادبیات فارسی فعالیت می‌کند و علاقه‌مندان به زبان فارسی در منطقه شرق آسیا می‌توانند این رشته را به صورت آکادمیک مورد پیگیری قرار دهند. وزارت علوم تحقیقات و فناوری به عنوان متولی اصلی توسعه زبان فارسی در خارج از کشور، اکنون دارای ۶۰ کرسی دائمی زبان فارسی در بیش از ۳۵ کشور جهان است (<http://www.ibna.ir/fa/longint/286499/>).

۳-۶. عضویت ۸ دانشگاه ایرانی در اتحادیه آسیا

اتحادیه دانشگاه‌های جنوب شرق آسیا «آسیا» به عنوان مهم‌ترین اتحادیه علمی منطقه جنوب شرق آسیا است که بیش از ۶۰ سال سابقه فعالیت دارد. دبیرخانه این اتحادیه در کشور تایلند بوده و بیش از ۲۴۰ عضو دارد که عمدتاً از کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا هستند،

۴۶ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

هرچند در سال‌های اخیر دانشگاه‌هایی از اروپا و آمریکا به عضویت آن در آمده‌اند. اتحادیه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی جنوب شرق آسیا (آسایه‌ل) سالانه دو نشست دارد و ریاست دوسالانه آن در نشست هیات امنای این اتحادیه به یکی از اعضای آن اعطاء می‌شود. یکی از اقدامات رایزنی علمی جمهوری اسلامی ایران در منطقه جنوب شرق آسیا این بوده است که موفق به عضویت ۸ دانشگاه ایرانی در این اتحادیه منطقه‌ای شده است. هم‌چنین، در نشست نوامبر ۲۰۱۶ این اتحادیه در مالزی، و با موافقت هیئت امنای این اتحادیه، ریاست این اتحادیه دانشگاهی برای اولین بار از دست دانشگاه‌های کشورهای منطقه خارج و به دانشگاه آزاد اسلامی داده شد. در همین راستا در ماه نوامبر سال ۲۰۱۸ (آبان ۱۳۹۷) نشست اتحادیه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشورهای جنوب شرق آسیا (آسایه‌ل) به ریاست و میزبانی دانشگاه آزاد اسلامی در تهران با حضور نمایندگان بیش از ۲۴۰ دانشگاه عضو اتحادیه برگزار شد (<https://www.tabnak.ir/fa/news/786828/>).

در همین راستا، میزان رشد تولیدات علمی بین ایران و کشورهای عضو آسایه‌ل از ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۷ گسترش قابل توجهی داشته است. به عنوان نمونه در این پژوهش‌ها ۱۷۹۸۲ پژوهشگر و محقق فعالیت کرده‌اند که ۹۳۳۶ پژوهشگر، ایرانی و ۸۶۴۶ پژوهشگر هم از کشورهای عضو آسایه‌ل بوده‌اند. از میان پژوهشگران کشورهای آسایه‌ل، ۵۰۴۵ پژوهشگر از مالزی، ۲۱۳۲ پژوهشگر از ژاپن، ۴۳۰ پژوهشگر از تایلند، ۶۱۳ پژوهشگر از سنگاپور، ۱۲۵ پژوهشگر از ویتنام، ۱۰۸ پژوهشگر از اندونزی و ۱۴۵ پژوهشگر از فیلیپین بوده‌اند (Ghanbari Baghestan and Ideris, 2018).

۵-۶. تولیدات مشترک علمی

در مقاله‌ای که در اجلاس اتحادیه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی جنوب شرق آسیا «آسایه‌ل» در توکیو ژاپن در سال ۲۰۱۸ ارائه شد به میزان تولیدات علمی میان ایران و کشورهای منطقه در فاصله سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۷ اشاره شده بود. بر این مبنا رایزن وقت علمی جمهوری اسلامی ایران در منطقه جنوب شرق آسیا که خود نگارنده این مقاله بود اشاره کرد که بررسی‌ها نشان می‌دهد ایران و مالزی تا پایان سال ۲۰۱۷ تعداد ۵ هزار و ۵۶۹ تولید

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۴۷

علمی مشترک داشتند که توسط محققان ایرانی و مالزیایی تدوین شده و این میزان، رشد ۳۲ درصدی را نشان می‌دهد. براین اساس، مالزی سومین شریک بین‌المللی ایران در تولید و انتشار مقالات علمی مشترک است. وی حضور دانشجویان و دانش‌آموختگان ایرانی را باعث ایجاد و تقویت همکاری و همبستگی بدنه دانشگاهی و آموزشی عالی دو کشور دانست و افزود: برای تولید این میزان سند علمی مشترک بین دو کشور، در مجموع بیش از ۱۰ هزار و ۶۰۰ محقق از دو کشور مشارکت داشته‌اند که از این میزان، پنج هزار و ۴۵ محقق از مالزی و ۵ هزار و ۵۵۷ محقق از ایران بوده‌اند.

طبق این آمار، اعتبار علمی کسب شده از محل تولیدات علمی مشترک بین دو کشور صرفاً برای ایران نبوده است، بلکه مالزی نیز از آن نفع بسیار بالایی برده به طوری که ایران پس از انگلیس، استرالیا و آمریکا چهارمین شریک بین‌المللی این کشور در انجام تحقیقات مشترک و تولید و انتشار اسناد علمی است. در مجموع، کل تولیدات علمی مشترک بین ایران و مالزی طی این دوره، ۴۶ هزار و ۹۷۶ دفعه مورد استناد/ارجاع قرار گرفته است که این میزان به طور متوسط ۸۷ درصد بالاتر از شاخص استاندارد جهانی بوده است. با توجه به اینکه شاخص استاندارد جهانی در خصوص استناد یا ارجاع (FWC) عدد ۱ است؛ این نشان می‌دهد که مقالات علمی مشترک ایران و مالزی ۸۷ درصد بیشتر از استاندارد جهانی مورد استناد و رجوع قرار گرفته است (Riazi et al,2019:649).

به علاوه در بین سایر کشورهای منطقه، بیشترین تولیدات علمی مشترک ایران پس از مالزی با کشورهای تایلند (۸۲۳ تولید علمی مشترک)، سنگاپور (۵۳۳ تولید علمی مشترک)، ویتنام (۲۱۴ تولید علمی مشترک)، اندونزی (۱۳۴ تولید علمی مشترک) و فیلیپین (۱۰۰ تولید علمی مشترک) بوده است که هرکدام نیز به ترتیب ۳۰۲/۲ درصد، ۱۰۱/۷ درصد، ۱۵۰۰ درصد، ۸۵۰ درصد و ۳۳۷/۵ درصد رشد نشان می‌دهد (Ghanbari ; <https://www.tabnak.ir/fa/news/786828/> ; Baghestan and Ideris,2018). نکته حائز اهمیت این است که در انجام پژوهش‌های مشترک و انتشار تولیدات علمی بین ایران و کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا حدود ۱۸ هزار محقق/استاد/ دانشجو مشارکت داشته‌اند که از این میزان، ۹ هزار و ۳۳۶ نفر از ایران و ۸ هزار و ۶۴۶

۴۸ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹ _____

نفر از کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا و عمدتاً کشورهای مالزی، اندونزی، سنگاپور و تایلند بوده‌اند (Ghanbari Baghestan and Ideris, 2018).

۶-۶. تلاش برای جذب دانشجویان منطقه جنوب شرق آسیا برای تحصیل در ایران در قالب بورسیه و آزاد

در چارچوب گسترش همکاری‌های علمی میان ایران و کشورهای منطقه و نیز جذب دانشجویان بین‌المللی، تاکنون ۲۴ دانشجوی خارجی از کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا برای ادامه تحصیل در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در رشته‌های زبان فارسی، فنی و مهندسی، مدیریت و IT و نیز رشته‌های پزشکی با اخذ بورسیه از سازمان امور دانشجویان برای تحصیل در دانشگاه‌های ایران جذب شده‌اند (<https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>). که البته این میزان با توجه به ظرفیت‌های موجود بسیار کم بوده و نیازمند گسترش و تقویت بیشتر است.

۶-۷. جذب افتخاری برخی از برجسته‌ترین اندیشمندان و محققان کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا

عضویت افتخاری رئیس آکادمی علوم مالزی، رئیس دانشگاه یو.اس.ام در فرهنگستان علوم پزشکی ایران و نیز شورای راهبردی پایگاه استنادی جهان اسلام (ISC) و عضویت افتخاری رئیس دانشگاه پوترا مالزی در هیات علمی دانشگاه تهران از جمله روندهای تقویت حضور دانشگاهیان جنوب شرق آسیا در مراکز علمی ایران بوده است.

هم‌چنین حضور بدنه علمی، تحقیقاتی و دانشگاهی کشورهای منطقه در سمینارها و همایش‌های علمی داخل کشور نیز در چند سال گذشته از روند صعودی برخوردار شده که از جمله می‌توان به شرکت نمایندگان علمی جنوب شرق آسیا در همایش‌های «مسائل و چالش‌های معاصر جهان اسلام» به میزبانی دانشگاه جامعه المصطفی، همایش «رسانه و ارتباطات: تبادل تجربیات ایران و مالزی» به میزبانی دانشگاه تهران، نخستین نشست بین‌المللی «رسانه، فرهنگ و مسائل جهان اسلام» به میزبانی انجمن مطالعات فرهنگی و ارتباطات دانشگاه تهران، همایش «اسلام اعتدالی» به میزبانی دانشکده مطالعات جهان و بیست و سومین کنگره

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۴۹

ملی «فیزیولوژی و فارمولوژی» به میزبانی دانشگاه زاهدان در چابهار اشاره کرد (<https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>).

۶-۸. معرفی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام در کشورهای جنوب شرق آسیا

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام اگرچه در شیراز مستقر است، اما براساس مصوبه وزرای علوم کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، متعلق به تمام کشورهای جهان اسلام است. مأموریت اصلی این مرکز آرشیو اطلاعات و داده‌های علمی و تحقیقاتی مراکز علمی و پژوهشی کشورهای اسلامی و همچنین رتبه‌بندی این دانشگاه‌ها و مراکز علمی براساس پارامترها و سنج‌های علمی مدرن است. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام به عنوان ابتکار علمی ایران، از ظرفیت‌های بالای بین‌المللی برای طبقه‌بندی و رتبه‌بندی مستندات علمی کشورهای اسلامی برخوردار است. اکنون اکثر کشورهای جهان، برای تهیه داده‌های علمی خود از پایگاه‌های کشورهای غربی مانند مرکز استنادی «اسکوپوس» و یا «آی.اس.آی» استفاده می‌کنند درحالی که ظرفیت جایگزینی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام دست‌کم برای کشورهای اسلامی در این زمینه بسیار بالاست. تقویت حضور نمایندگان پایگاه استنادی جهان اسلام در سمینارهای علمی کشورهای منطقه و نیز برگزاری کارگاه‌های آموزشی در جنوب شرق آسیا در سال‌های گذشته سبب شد تا فعالیت‌های این مرکز استنادی برای دانشگاه‌ها، نهادها و پژوهشکده‌های دارای رتبه‌بندی جهانی در این منطقه معرفی و نهادینه شود به نحوی که پایگاه استنادی علوم جهان اسلام در سال ۲۰۱۶ به عضویت آسیا ایل در آمد (<https://financialtribune.com/articles/people/55231/iran-fortifies-scientific-presence-in-asia>). در پی این ارتباطات، مسئولان ارشد مراکز علمی و دانشگاهی در کشورهای اسلامی منطقه شامل مالزی، اندونزی و برونی خواستار حضور و تثبیت خود در این پایگاه استنادی به منظور نمایش توانمندی‌های علمی و تحقیقاتی آنها در بین کشورهای اسلامی است به طوری که در سال ۱۳۹۶ (۲۰۱۷)، برای اولین بار یک مقام وزیر از کشورهای اسلامی، وزیر علوم اندونزی، از این پایگاه استنادی در شیراز بازدید کرد. هم‌چنین پیش از آن، وزارت دیانت اندونزی، به عنوان متولی بیش از ۷۰۰ دانشگاه در این کشور، قرارداد همکاری با

۵۰ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹ _____

هدف استفاده از ظرفیت‌های این پایگاه استنادی در ایران امضا کرده بود. هم‌چنین پایگاه استنادی جهان اسلام در سال ۱۳۹۶ نیز با عمده دانشگاه‌های شبکه محمدیه در اندونزی، دانشگاه‌های بزرگ و دولتی مالزی و نیز سه دانشگاه برتر برونی از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی-تحقیقاتی وارد مرحله همکاری‌های عملیاتی شدند (<https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>).

۷. نتیجه‌گیری و ارائه راهکارها

با توجه به نکات مطرح شده می‌توان گفت، اگرچه دیپلماسی علمی و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا در برخی از شاخص‌ها از جمله تولیدات علمی مشترک با محققین کشور مالزی، تأسیس کرسی تدریس زبان فارسی در دانشگاه پوترا مالزی و انعقاد تفاهم‌نامه‌ها و قراردادهای دانشگاهی قابل توجه بوده اما در برخی از شاخص‌ها هم‌چنان نیازمند تقویت بیشتر است. به نظر می‌رسد قبل از پرداختن به شاخص‌های دیگر دیپلماسی علمی و فناوری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای اسلامی جنوب شرق آسیا باید با نگاهی کلان‌تر، موضوع بازیابی سیاست نگاه به شرق در دستور کار سیاست‌گذاران کشور قرار بگیرد. بر این اساس، سیاست نگاه به شرق باید از حالت واکنشی و انعکاسی اولیه فاصله گرفته و به برنامه راهبردی و بلندمدت سیاست خارجی ایران تبدیل شود.

جمهوری اسلامی ایران به واسطه تعلق به حوزه تمدنی مشرق‌زمین و داشتن برخی اشتراکات فرهنگی و دینی و مراودات تاریخی با ساکنان منطقه جنوب شرق آسیا، راحت‌تر می‌تواند همکاری خود را در حوزه‌های موضوعی مختلف از جمله حوزه علمی و فناوری گسترش دهد. لذا باید رویکردی راهبردی و بلندمدت نسبت به جامعه بزرگ شرق اتخاذ کند و با طراحی یک استراتژی مناسب در جهت بهره‌برداری بهینه از حداکثر ظرفیت کشورهای آسیایی گام بردارد و منافع ملی خود را ارتقاء بخشد.

در همین راستا با توجه به وجود برخی اشتراکات فرهنگی و دینی، و مراودات تاریخی با کشورهای جنوب شرق آسیا، می‌توان با تمرکز بر ابعاد مختلف دیپلماسی پیشنهادهایی را ارائه

سیاست نگاه به شرق: واکاوی دیپلماسی علم و فناوری ایران..... ۵۱

داد که به عنوان راهکارهایی برای گسترش دیپلماسی علمی و فناوری در ذیل سیاست نگاه به شرق می‌تواند مورد توجه قرار گیرد:

- برگزاری همایش‌ها و نشست‌های علمی مشترک در حوزه‌های موضوعی مختلف؛
- شناسایی توانمندی‌های علمی کشورهای اسلامی منطقه و تلاش برای تقویت روابط در آن حوزه‌ها؛
- تدوین سند دیپلماسی علم و فناوری و تعیین جایگاه کشورهای اسلامی منطقه جنوب شرق آسیا در آن؛
- تلاش برای گسترش بیشتر تبادل استاد و دانشجو بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای اسلامی منطقه؛
- تقویت همکاری نهادهای علمی و فناوری ملی با هم‌تایان خود در کشورهای اسلامی منطقه؛
- تأسیس آموزش زبان فارسی در دانشگاه‌های مالزی و اندونزی؛
- استفاده از ظرفیت نهادها و سازمان‌های منطقه‌ای برای گسترش روابط علمی و فناورانه؛
- برگزاری دوره‌های آموزشی برای سفرا و دیپلمات‌های ایران در کشورهای منطقه برای آشنایی با دیپلماسی علمی و فناوری و آشنایی با تحولات علمی کشور محل مأموریت.

References

1. Adami, Ali (2010). The Strategy toward East in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Viewpoints, Settings and Opportunities, Quarterly Journal of Political Science. Volume 2, Issue 7, pp 97-126. **[In Persian]**
2. Aghamohammadi, Ibrahim (2015). Science and Technology Diplomacy; Mecanism for Scientific and International Cooperation, In: International Peace Studies Center. Available at: www.Peace-ipsc.org/fa/8427-2. **[In Persian]**
3. Ahadi, Afsaneh; Saghafi Ameri, Naser (2008). Iran and Look East Policy, Institute for Strategic Research. Center for Strategic Research (CSR), Department of Foreign Policy Studies. **[In Persian]**
4. Arghavani Pirsalami, Fariborz (2016). Iran-china Relations under Ahmadinejad: The Look to East Policy and Structural Impacts, Studies of International Relations Journal, Volume 8, Issue 32, PP 9-41. **[In Persian]**
5. Davoodi, Ali Asghar (2015). The Iranian Science and Technology Diplomacy in Afghanistan: Challenges and Opportunities, Strategic Research of Politics. Volume 3, Issue 11, PP 103-127. **[In Persian]**
6. Edwards, A. (2010). Conscience sans Science: Staging Science Diplomacy for the 21 st Century. Oxford journals, social sciences, science and public policy, 37(9), 665-677.
7. Ghadimi, Akram (2017). Function of Science and Technology Diplomacy in Islamic Republic of Iran and United States of America, Politic Quarterly. Volume 47, Issue 1, PP 139-157. **[In Persian]**
8. Ghanbari Baghestan, Abbas; Ideris, Aini (2018). Scientific Diplomacy: Case of Iran and ASAIHL Members, available at:
9. <https://www.researchgate.net/publication/325370290>
10. Hariri, Nadjla; Riahi, Aref (2014). Scientific Collaboration between Iran and Developing Countries (D8) and Some Strategies for its Promotion, Science and Technology Policy Letters. Volume 04, Issue 2, PP 73-86. **[In Persian]**
11. Hunter, Shirin, T (2010). Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era, California and London: Prager.
12. <http://www.ibna.ir/fa/longint/286499/>
13. <https://financialtribune.com/articles/people/55231/iran-fortifies-scientific-presence-in-asaihl>
14. <https://international.ut.ac.ir/fa/grid/1/%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%87%D9%85>
15. <https://www.msrt.ir/fa/news/38415/>
16. <https://www.tabnak.ir/fa/news/786828/>
17. Mohseni Sahi, Hoda Saadaat; Mohseni, Fariba Saadaat (2015). The Effect of Technology and Science Diplomacy on Developing the Islamic Republic of Iran, s Soft Power. Iranian Journal of Management in the Slamic University. Volume 4, Issue 9, PP97-116. **[In Persian]**

18. Niknami, Roxana (2019). The place of science and Technology Diplomacy in the Formation of Soft Power (Case Study: European Union). *Politic Quarterly*. Volume 49, Issue 2, PP 561-585. **[In Persian]**
19. Rezaei, Alireza; Torabi, Ghasem (2013). The Foreign Policy of Hassan Rouhani, Constructive Interaction within the Framework of Development Oriented Government, *Quarterly Journal of Political and International Research*. Volume 5, Issue 15, PP 131-161. **[In Persian]**
20. Riazi, Seyyed Abdolhassan; Ghanbari Baghestan, Abbas; Ideris, Aini; Khaniki, Hadi; Akhtari Zavare, Mehrnoosh; Farahmand, Elaheh (2019). Science and Technology Diplomacy and the Power of Students: The Case of Iranian Students in Malaysia, *Pertanika Journals, Social Science and Humanities*, 27 (1), 649-662.
21. Sani Ejlal, Maryam (2017). Science and Technology Diplomacy: New Strategy for Development in Islamic Countries, *Journal of Political Studies of Islamic World*. Volume 6, Issue 3 - Serial Number 23, PP 193-215. **[In Persian]**
22. Sazmand, Bahareh; Tork Tabrizi, Athareh (2012). Recognition the Identity Contexts of Islamic Republic of Iran's Foreign Policy, *National Studies*. Volume 13, Issue 50, PP 51-72. **[In Persian]**
23. Taheri, Ebrahim; Esmaili, Morteza (2019). Introduction to the Science and Technology Diplomacy of America in Central Asia, *Central Eurasia Studies*. Volume 12, Issue 2, PP 365-380. **[In Persian]**
24. Taslimi, Mohammad Saeid; Norouzi, Khalil; Tarvidizadeh, Vahid; Sadeghi Kia, Mohammad Ali (2018). PDevelopment of Science Diplomacy of the Islamic Republic of Iran based on the Capabilities of Human Sciences Universities (Case Study: Imam Sadiq (A.S.) University), *Iranian Journal of Management in the Slamic University*. Volume 6, Issue 14, PP 159-176. **[In Persian]**
25. The Roral Society (2010). *New Frontiers in Science Diplomacy: Navigating the Changing Balance of Power*, January, RS Policy document 01/10.